

Adatok a várpalotai munkásmozgalom 1943. évi történetéhez

Az 1940-es országos bányászsztrájkban a várpalotai bányászok nem vettek részt, annak ellenére, hogy abból a közeli Ajka bányászai sem maradtak ki.¹ Az okokkal, hogy miért nem terjedt ki a sztrájk a várpalotai szénmedencére, itt nem foglalkozhatunk, ellenben a várpalotai munkásmozgalom II. világháború alatti történetének Várpalota című könyvében vázolt fejezetét² néhány új vonással szeretném kiegészíteni az alábbi adatokkal. Ezek a nyomozói jelentésekben foglalt adatok az 1943. évre vonatkoznak, s azért is figyelemre méltóak, mert pontos szociográfiai hitelességgel tárják föl a várpalotai bányamunkások anyagi helyzetét, ugyanúgy, mint az 1940-es országos sztrájk katonai parancsnokainak salgótarjáni stb. jelentései. A jelentések íróit demagógiával nem lehetett megvádolni.

A csendőrség Központi Nyomozóosztályának 1943 május 18-i „Bizalmas” jelzetű jelentése szerint³ a várpalotai szénbányaszatban dolgozó 1684 munkásból: 1256 szabadmunkás, 328 román munkaszolgálatos, 100 pedig lengyel menekült szabadmunkás. Ennek az évnak a tavaszán, a háború vége felé közeledvén, egyre nehezebbé váltak a megélhetési lehetőségek azok számára, akik egyedül készpénzkeresetükből éltek, amely még a háborús konjunktúra ellenére is alacsony volt. Ez a körülmény elsősorban a sokgyermekes családokat sújtotta. Ezért, a jelentés szerint, a munkások közül egyre többen keresték föl az üzemi katonai parancsnokot bérjavítás céljából. Kérésüket „jóindulatúlag és nem követelő módon adták elő”. A parancsnok azonban nem tudta elérni a bérek javítását, ezt közölte is a munkásokkal, és nem adhatta hozzájárulását ahhoz sem, hogy a munkából kilépjenek, máshol történő elhelyezkedés céljából. Sőt, az engedély nélkül távozókat elő kellett vezetetni és felsőbb utasításoknak megfelelően meg kellett őket fenyeíteni.

Mivel a bérjavítás nem következett be, a munkások azon voltak, hogy okot szolgáltassanak az elbocsátásra. Április hóban a jelentés szerint kb. 25—30 felszíni munkás hagyta ott engedély nélkül a munkahelyét. Minthogy ezek vidéki vándormunkások voltak, elővezetelni sem lehetett őket. Azonban, akinek lehetett, annak utánnyomoztak. Egy öt főnyi társaságról is megemlékezik a jelentés. Tagjai közül kettő a székesfehérvári pályaudvarnál kapott munkát, elbocsátásuk iránt az eljárás a jelentés keltekor már folyamatban volt. Másik kettőt ugyanakkor már átadták a büntető katonai hatóságnak, egy pedig ismeretlen helyen tartózkodott.

Ugyanebben a hónapban naponta átlag 3—4 főt

kellett 1—3 napi elzárással fenyeíteni, a munkából való engedély nélküli kimaradás miatt. E büntetés következtében május 1—18. között sem kimaradás nem fordult elő, sem bérjavításért nem mertek a munkások jelentkezni.

A helyzet tarthatatlanságát a kormányzat is kénytelen volt elismerni s ezért július 1-ével 30%-os béremelést engedélyezett. Csakhogy a várpalotai bányagazgatóság — mivel május 10-én 10%-os béremelést hajtott végre, most ezt le akarta vonni a 30%-ból, ami igen nagy visszavetést szült a munkásság soraiban. A helyzet annyira feszültté vált, hogy a július 15-i bérfizetéshez az igazgatóság a várpalotai katonai parancsnokságtól a karhatalom kirendelését kérte.

Ezzel természetesen nem lehetett a kérdést megoldani. Ugyanez év augusztus 19-én újabb jelentés már 105 olyan esetet említ fel, amikor az igazgatóság kénytelen volt az elővezetetés eszközeihez folyamodni. Pedig ekkor már az áprilisi helyzethez képest meglehetősen megváltozott a munkásság összetétele. 750-re tehető az állandó jellegű helybeli munkásság száma s a 105-ös engedély nélküli távozás ennek kb. 15%-át teszi ki. Hogy a távozásoknak mi volt az igazi oka, azt a jelentés maga is kénytelen elismerni. A következőkben álljon itt teljes egészében:

„A várpalotai szénbányában 1943 április havában kb. 1400 munkás 270 vagon szenet termelt. Ugyanezzel a munkáslétszámmal a termelés július hónap első felére fokozatosan 150 vagonra csökkent. E jelenségben a katonai üzemi parancsnokság szabotázst vélt fennforogni s ezért az ügy felderítését kérte.

A szombathelyi nyomozó alosztály az ügyben hosszabb időn át végzett bizalmas megfigyeléssel és puhatolással megállapította, hogy a termelés csökkenését nem szabotázs, hanem a munkások gyakorlatlansága, munkakedvük hiánya, az üzemi felszerelés elhasználódottsága s részben hiánya, a sodronykötél gyakori szakadása, a bányautak elhanyagoltsága, és a munkások igazolatlan gyakori elmaradozása okozza. Ugyanis az 1400 bányamunkás közül 360 román, 190 szerb munkaszolgálatos, 100 lengyel menekült, míg a többi várpalotai és környékbeli lakos. A munkaszolgálatosok általában, de különösen a szerbek igen lassan dolgoztak, s ezért mezőgazdasági munkára osztották be őket. Helettük 190 zsidó munkaszolgálatost vittek a bányába.

A munkaszolgálatosok gyakorlatlan és lassú munkateljesítése a vájárok munkáját is hátráltatja, mert az általuk kitermelt szenet a munkaszolgálatos csillézők

nem hordják el idejében s a felhalmozott szénrakások miatt sokszor megakadnak a munkában.

A régi begyakorolt bányamunkások a béreket keveslik s emiatt nyugtalankodnak. Nagyrészüket szeretne mezőgazdasági munkán vagy más hadiüzembe elhelyezkedni, ahol magasabb munkabért fizetnek. Ezt azonban a bányavezetőség nem engedi meg. A munkások közül a tilalom ellenére többen igazolatlanul elmaraadoztak. Ez utóbbi már annyira elharapódzott, hogy július 1-től 19-ig összesen 105 munkás maradt el önként a munkából. Ezeket a bányavezetőség elővezettette.”

Ez ugyan még nem merítette ki a nyílt szabotázs vagy sztrájk fogalmát, de a következőkben már erre is rákerült a sor. Egy 1943. október 7-i jelentés szerint a szombathelyi nyomozó alosztály területén Ajkacsingervölgyön nincs minden rendben. Várpalotán azonban a bányamunkások között határozottan észlelhető az elégedetlenségre, nyugtalanságra és a szervezkedésre való hajlam. Az ok elsősorban az élelmi- és közszükségleti cikkek drágulása. Fizetéskor egész napon át arról tárgyalnak a munkások, hogyan távozhatnak a bányából más munkaterületre. Ekkor már sokan tudatosan vállalják a 3–4 napi elzárást, remélve, hogy az igazgatóság beleun és végül mégiscsak elbocsátja őket. Sőt, a legutóbbi bérfizetés utáni napon a bányászok közül többen megjelentek a vállalati irodán és bérváltoztatást kértek.

„A bányamunkások — mondja a jelentés — eleinte a Nyilaskeresztes Párt, később pedig a Hivatásszervezet vezetősége útján remélték a fizetésemelést elérni, de ez eredménytelen maradt. Emiatt sokan most a Szociáldemokrata Párt irányítása alatt álló Bánya és Kohómunkások Országos Szövetségének vezetőségéhez fordultak a béremelés kierősztatolása végett”. — „A szociáldemokrata eszméknek Várpalotán jó talajuk van. 1938-ban már működött Várpalotán egy bányász szakszervezeti csoport, de — mert annak idején a vállalat a szakszervezeti munkásokat elbocsátotta — mozgalom ellanyhult. Jelenleg az a helyzet, hogy az elbocsátásnak örülnének s ezért nyíltan szervezkednek.” — „Az orosz hadsereg nagyarányú előnyomulásával kapcsolatban a munkások hangoztatják, hogy most a mi időnk következik.” — Augusztus 8-án a „Jószerecsét” bányász körben a főmérnök a munkásoknak műszakonként 10 csillás termelés esetére 8,— Pengőt ígért. De, mert kevesebbet termeltek, csak 6,35-öt fizettek ki, mire 40 munkás nem szállt le a bányába. A bányafelügyelő 3 munkással tárgyalást kezdett — Németh Imre, Kiss Gábor, Horváth János — kik a műszakonkénti 50 fillér emelést nem fogadták el. De azért lementek a bányába dolgozni. Később az igazgatóság 35 fillér emelést ígért. Némethék ezt még kevésbé fogadták el. Szeptember 4-én Németh Imre, Horváth János és Horák István az üzemi katonai parancsnokság engedélyével Budapestre ment, ahol is a bányakapitányságtól és az iparügyi minisztériumtól ígéretet kaptak.” — A jelentés azzal végződik, hogy míg Brennbérbányán és a Muravidéken a szénbányászok elégedettek, Ajkacsingervölgyben és Várpalotán „a munkások elégedetlenségének fokozódása várható, amely később munkabeszüntetéshez vezethet.”

A helyzet jobb megértése végett érdemes megvizsgálni, a hivatalos nyomozóosztály által küldött jelentések tükrében, mi is értendő a megélhetési nehézségeken. Az 1943. május 18-i jelentés szerint a felszíni munkás napi keresete 3,20–3,60 pengő. 24–25 munkanapot számítva — a jelentés említi ennyit — a havi kereset átlagosan 80–85 pengő. A felszíni munkások legtöbbször vidéki, barakklakásokban lakik s a csilléskonyhán étkezik. Ezért fizet az étkezésért havi 43,50 pengőt, szállásért havi 9-et, mosásért 10-et, OTI stb. levonás havi 7,— pengő, marad 10–15 pengő. Maga a hivatalos csendőrnemzet vezetői jelentés tartalmazza ezeket az adatokat. Régi szakmunkás — mondja a jelentés — napi 8 órával 5–8 pengőt keres és 30% drágasági pótlékot kap s még egyéb kedvezményt is, amit nem említi a jelentés. Ez havi 165–270 pengőnek felel meg, tehát lényegesen több, mint a nem szakmunkásként fizetett felszíni dolgozóké.

A jelentésből kétségtelenül megállapítható, hogy a munkásság sorsával elégedetlen volt. Sem a román, sem a szerb, sem a zsidó munkaszolgálatosok nem törték magukat, de még a rendes, azaz a szénbányászatot hivatásszerűen vállaló munkások sem. És ennek nemcsak a megélhetési gondok, nemcsak a bányafelszerelés elégtelensége, nem a munkaszolgálatosok hozzá nem értése stb. volt az oka, hanem bizonyos értelmű politikai állásfoglalás is.

Annak azonban, hogy szervezettebb és főleg erőszakosabb megmozdulásra mégsem került sor, több okát is megnevezhetjük. Egyrészt a törzsbányászág egy jelentős részének életszínvonala, összehasonlítva egyéb munkakategóriákéval, azokénál lényegesen jobb volt. Egy részük saját jól megépített kertes családi házában lakott, amelyet a bányavállalat építtetett számukra igen kedvezményes feltételek mellett, s amelyekben a nagy családok is jól megfértek (Gárdonyi Géza u.). De a korábbi években épült nemkertes lakások is alapterületüket tekintve a helyi viszonyokhoz mérten a kor színvonalán álltak. (Alsó- és Felsőinkám). A Fáni és Szabó telepen épült bányászlakásokra ugyanez mondható. Az ilyen körülmények közt élő családok közül a legtöbbnek gyermekei elvégezték a középiskolát, sőt közülük több az egyetemet is. — Mindez azonban még nem elégséges magyarázat. Figyelembe kell venni azt is hogy a politikai tisztánlátásban ellentmondások mutatkoztak. — Az ismert jelennel szemben az ismeretlen jövő mindig hátrányban van, hacsak nem olyan elemi a társadalom döntő többségének elkeseredése, hogy az végül is egyértelmű és hatalmas megmozdulásban robban ki. Erre Várpalotán, amely katonai laktanyával is rendelkezett, amellet az üzem maga is katonai ellenőrzés alatt állt s ahová a szomszédos Hajmáskér, Veszprém és Székesfehérvár laktanyáiból percek alatt irányíthattak volna rendfenntartó kötelekeket, nem kerülhetett sor. A nyílt fölkelés csak arra volna jó, hogy a munkásmozgalom legjobbjait értelmetlenül a hóhér kezére juttassa.

Így sem tagadható, hogy amit ellenállási vonalon az ésszerűség határán belül meg lehetett tenni, azzal a bányamunkásság radikálisabb része nem is maradt adós.

Szij Rezső

¹ Szekeres József: Az 1940. évi bányászsztrájk. Századok, 1967. 1. sz. 90 sk. Várpalota. Bp. 1960. 264—296.

² A csendőrségi jelentések a Párttörténeti Intézet-ben. Bp. PI. Archivum. XIII./2/1943. — XIX./3/1/1943.

Beiträge zur Arbeiterbewegung (1943) im ungarischen Bergwerksort Várpalota (Komitat Veszprém)

Die Beiträge betreffen die politische und soziale Unrast der Bergleute in den Kohlengruben von Várpalota. Der Verdienst der Kumpel in den vierziger Kriegsjahren war dort im allgemeinen gar nicht so gering. Eine Ausnahme bildeten nur die im Pendelverkehr zureisenden Hilfsarbeiter. Mit den kriegswirtschaftlichen Schwierigkeiten änderten sich aber die Verhältnisse und die Lebenshaltung wurde immer teurer.

Als aber die befreienden Sowjetarmeen sich dem Bergwerksgebiet immer mehr näherten, steigerte sich von Tag zu Tag die Unruhe in Kreisen der Bergleute. Man kam nämlich zur Einsicht, daß zur Abwehr des deutschen Druckes etwas getan werden mußte. Im Orte selbst waren die Möglichkeiten

hierzu recht gering, immerhin machten die selbstbewußten Bergleute, wo sie nur konnten, von diesem Gebrauch. Man griff zur Waffe der sogenannten Bummelarbeit und gab sich alle Mühe, das Los der im Bergwerk beschäftigten rassenverfolgten Arbeitsdienstler zu erleichtern. Dies war durchaus keine so ungefährliche Angelegenheit, denn der Bergwerksbetrieb stand unter militärischer Aufsicht.

Auch kommunistische Zellen waren unter den Bergleuten tätig, ungeachtet dessen, daß die politische Organisationsarbeit mit dem Näherkommen der Sowjettruppen und der zunehmenden Aggressivität der faschistischen Besatzer immer schwieriger wurde.

Rezső Szij

Contribution à l'histoire du mouvement ouvrier de Várpalota en 1943

L'auteur fournit des données à l'histoire du mouvement ouvrier des mineurs de Várpalota. Dans les années 1940 les mineurs étaient relativement bien payés, excepté les manoeuvres recrutés aux environs. Mais les difficultés de plus en plus graves dues à la guerre se faisaient sentir, et les coûts de la vie augmentaient. Cependant, comme les troupes soviétiques approchaient, de plus en plus nombreux étaient ceux qui comprenaient qu'il fallait neutraliser la pression allemande. Il n'y en avait pas beaucoup de possibilité à Várpa-

lota, mais les ouvriers conscients en saisaient toute occasion. Ils ralentissaient la production, ils menaient avec humanité les travailleurs du S.T.O. affectés à la mine en raison de leurs origines raciales, quoique la mine fût sous direction militaire.

Aussi des cellules communistes existaient, bien qu'avec l'approchement du front et avec l'influence allemande devenue de plus en plus agressive, le travail d'organisation eût des difficultés de plus en plus grandes.

Rezső Szij

Данные об истории рабочего движения в Варпалоте (1943 год)

Автор приводит материал о революционной деятельности варпалотских горняков. В 1940-х годах шахтеры Варпалоты, за исключением подсобных рабочих из деревень, относительно неплохо зарабатывали. Но постепенно и здесь стало ощущаться влияние трудностей военного времени, жизнь стала дорожать. С приближением советского фронта во многих пробудилось убеждение, что необходимо что-то предпринять для противодействия немецкому нажиму. Для этого в Варпалоте не было много

возможностей, но сознательные рабочие использовали все то, что представлялось. Несмотря на то, что шахты перешли к военному ведомству, рабочие старались замедлять темпы производства, гуманно относились к тем, кто работал в шахте, попав в трудовую армию благодаря своему происхождению. Существовали и коммунистические ячейки, хотя с приближением фронта немцы становились все агрессивней, и для организации возникали все новые препятствия.

Режэ Суй

